

Kiss Dávid: Eszmekifejtő, párbeszédes regény a polifónia jegyében. Aldous Huxley: Pont és ellenpont

Aldous Huxley *Pont és ellenpontja* rendkívül bonyolult és összetett mű. Műfaja többféle aspektusból értelmezhető. Olvasható például megváltás-, eszme- és társadalomregényként is. Dolgozatom szempontjából e-két utóbbi kategória válik fontossá. Hamvas Béla 1930-as írásában a „véleményregény” terminust alkalmazza. A mű 1928-as megjelenésekor az olvasók és a kritika is társadalmi satíráként és eszmeregényként értelmezte a szöveget, az olvasók örömmel, a kritikusok pedig némi rosszállással. „Huxley strukturája negatív. Ellenpontozza az életet. Levegője elvont, emberalakjai csak egymással vannak viszonyban, az élettel nincsenek. Környezetrajza zárt és hiányzik belőle a valóság sokszínű, meleg bonyolultságainak atmoszférája. Sohasem kelti a természetesség benyomását. Vannak, akik azt mondják, hogy fáradt. A valóság inkább az, hogy véleményei és rajzai tisztán kritikusak és ironikusak. Humor, különösen a dickensi értelemben, alig van benne. Távol áll, olyan távol, hogy kezében minden absztrakcióvá válik. Annyira felülemelkedett, hogy amit gondol, már idegen.”- írja Hamvas Béla. Ha a művet társadalmi satíráként olvassuk, akkor meg kell pendítenünk egy hívószót, a genetikus elemzését. A genetikus elemzési modell azon a XIX. századi, főképp pozitívista szemléleten nyugszik, mely a mű jelentéstartományait a premodern episztémé világlátásán alapuló kauzalitás horizontjában szemlélte. Köznapi kifejezéssel megfogalmazva a genetikus elemzés a mű jelentésvilágát a mű keletkezésének körülményein, keletkezésének korán; a kor társadalmi, történelmi,

eszmei minőségein; a műnek az alkotó életművében elfoglalt helyén, illetve a műnek az alkotó személyes történelmével, tetteivel, életével, szellemiségével való megfeleltetésén keresztül értelmezi. Társadalmi, de még inkább történelmi művek esetében indokoltnak érzem ezt a fajta elemzést, még akkor is, ha sok esetben eltereli a figyelmet a szöveg esztétikai minőségeiről, vagy legrosszabb esetben szimpla kortörténeti dokumentummá, a történelem egy adott szakaszának, vagy pontjának egyszerű mementójává degradálja a művet. Elemzésemben mindvégig igyekszem a genetikus elemzést alárendelni a mű esztétikai kiforrottságának és pusztán csak azért alkalmazni, hogy a társadalmi szatíráként való olvasás során felmerülő, a kort és magát a társadalmat érintő kérdésekre kellő alapossggal reflektálhassak. A genetikus elemzés igénybe vétele azért is tűnhet indokoltnak a *Pont és ellenpont* kapcsán, mert Huxley írói munkásságára egyébként is jellemző az életrajzi adatok beépítése a művekbe, alkotói koncepciójának pedig egyik fókuszpozíciójában találjuk magát a társadalmat, tágabb értelemben az emberiséget, de az emberiséget, mint a társas szerveződés egy bizonyos fokán álló halmazt.

Ez után az elméleti bevezető után röviden megpróbálom megfogalmazni elemzésem célját/céljait. Mint azt már a cím is sejteti, Huxley művében különböző eszméknek a párbeszédekben történő kibontását, jellemzését, ezek dialógusait, egymásra hatását, egymással való összeférhetőségüket, vagy összeférhetetlenségüket jeleníti meg. Így válik a szöveg eszmeregénnyé. Társadalmi regénnyé pedig azáltal válik, hogy ezeket az eszméket mind az „üvöltő húszas években” megtalálható útkeresések egy lehetséges fajtájaként próbálja felvonultatni. Dolgozatom fő célja az, hogy feltárjam ezen

„szólamok” egymáshoz, (főként) a társadalomhoz, és magához az íróhoz való viszonyait. A regény szereplőinek különböző eszmékként való azonosításáról már terjedelmes szakirodalom szól. Az én dolgozatom azt próbálja meg elérni, hogy ezeket a szólamokat egy kimerevített társadalmi pillanatkép alakjaiként értékeli, a társadalmi problémákhoz, illetve a világhoz fűződő viszonyuk tükrében. Az „eszmeregény” mint típus, rengeteg kérdést vet fel számunkra, amiknek a megválaszolása nélkül nem tudunk konklúziókat levonni, írja Milton Birnbaum a regény politikai és szereplői síkjával foglalkozó tanulmányában. Ezen kérdések alatt én az eszmék beazonosítását, illetve a polifónia jegyében való különválasztásukat, működtetésüket és politikai ténykedésüket értem. A regény polifonikus jellegét azáltal nyeri el, hogy ezeket a szólamokat egymás mellett egyenlő értékkel szólaltatja meg. A különböző eszmék - melyeket egy-egy szereplő testesít meg - nem egymásnak alárendelve jelennek meg, hanem egymással párhuzamosan működő, önálló egységként. Ezt a polifonikus szerkesztési elvet több tényező is alátámasztja. A legszembeötlőbb maga a cím, *Pont és ellenpont*. Laikus szemmel ez a cím két tényező egymással való szembeállítását, mégis valamiféle egymásból következő kapcsolatát jelezheti. A pont és ellenpont azonban egy zenei szakkifejezés – Zack Bowen például egész tanulmányt szentel a mű zenei allúzióinak, és föl hívja a figyelmet a regény zeneiségére és a szólamok különállóságának fontosságára, az ellenpontozásra.

„Ellenpont a zeneművészetben polifon többszólamú szerkesztésmód, mely a szólamokat önállóan és egyenrangúnak tekinti, ellentétben a főként hangzatokban gondolkodó homofóniával. Elnevezése a punctuscontrapunctumból ered (=kottafej

kottafej ellenében, *vagy, ha ráolvassuk a címre, akkor pont pont ellenében, azaz pont és ellenpont, „pointcounterpoint”*), s ez egyszersmind a legegyszerűbb technikája is. Az egész művön végigvitt, szigorúan imitációs kontrapunkttechnika valósul meg a kánonban, s ugyancsak az imitációs kontrapunkt legmagasabb rendű formája a fuga. Ezzel analóg jelenségek – a hanglejtés, a mondatfelépítés vagy akár a gondolatmenetek, a cselekményszövés stb. szintjén – az irodalmi művek szerkezeteiben is megtalálhatók, s ezért itt is szokás kontrapunkttechnikáról beszélni.”

Ez a szerkesztési elv nem Huxley saját találmánya. Ő maga Thomas Love Peacock angol írótól vette át a technikát, de az ellenpontosító, dialogikus szerkesztés első úttörője Dosztojevszkij volt. Tovább szűkíthető a kör akár *Ördögök*című regényére is, mely ugyancsak ezt az elvi rendezettséget követi és a polifon regény egyik legkiemelkedőbb példája. Ennek a szervező elvnek (az irodalmi értelemben vett polifóniának) a magyarázatát Bahtyin adja, aki Dosztojevkszjire vonatkoztatva vezeti be a terminust, de az előbbieken felvázolt hasonlóságok megengedik, hogy itt is alkalmazhassuk. Ráadásul az *Ördögök*re konkrét utalást is találunk a regényben, így adottá válik valamilyen kapcsolat feltételezése a két mű között.

Bahtyini értelemben a polifonikus regény „legfőbb vonása az önálló, egymástól elváló szólamok és tudatok sokasága, a teljes értékű szólamok igazi, gazdag polifóniája”(sokhangúsága).

Most térek rá elemzésem tulajdonképpen, konkretizált tárgyára, magukra a „szólamokra”, a regényben megjelenő eszmékre, vagyis a szereplőkre. Először tekintsük át, kik alkotják Huxley karakterpalettájának főbb tagjait. A figurák

karikatúraként is értelmezhetők, amennyiben a társadalmi szatíra felől közelítünk a szöveghez. A mű hangsúlyos szereplőinek java az arisztokratikus-intellektuális-bohém társaság tagja. „A regénynek van rezonőrje(egy író, Philipp Quarles), eszményt sejtető ideálalakja(egy író-festő, Mark Rampion), zsákutcát jelző kettős figuraszélsősége(egy prefasiszta, Everard Webley és egy prekommunista, Illidge)”. Folytathatjuk a sort egy nihilistával (Spandrell); egy bohém festővel (John Bidlake), aki ugyan a társasági élet egyik ikonikus figurája, mégis önmaga paródiájává válik azáltal, hogy saját közegének állandó kritikusa; egy szerelmi kapcsolatokkal küszködő, érzelmileg kiszolgáltatott figurával (Walter Bidlake) aki az individuum szabadságát és függetlenségét hirdeti; és egy unatkozó, nagyvilági vammal (a férficsábász Lucy Tantamount). Ezen karakterek legtöbbje a már megszokott Huxleyi entellektüel, vagy ál-entellektüel regényalakok parafrázisa. Újszerűnek a két, egymással teljesen ellentétbe állítható ideológiát képviselő alak mondható, Everard Webley és Illidge. Velük új társadalmi jelenségek vonódnak be a regénybe. Ezek azok az alakok, akiket a húszas évek érleltek meg (így kapcsolódunk újra a már említett genetikus elemzéshez). Illidge a proletár származású tudós asszisztens azt az új embertípust testesíti meg, aki intelligenciája és képzettsége révén az alsó osztályból a középosztályba emelkedő „első generációs értelmiségi”, de a szocializációjából kimarad, a középosztályban elvárt viselkedés hiánya miatt kisebbségi érzésekkel küzd és megveti a csupán gazadagságuk okán a középosztályba tartozó embereket. Huxley nagyon finom iróniával példázza ezt a társasági életbe-nem-illést (Illidge megbotlik a lépcsőn egy estélyen, majdnem elesik, ezzel válik nevetség tárgyává). A másik újszerű figura Everard Webley, aki a fasiszta ideológiát követő Brit

Fajvédők vezető alakja. Ő a „társasági-közéleti színtér változásának köszönheti létét.” Agresszió, hatalomvágy, eltökéltség, tetterő, szuggesztív személyiség, ezek alkotják meg az „ideális politikus nyersanyagát”.

A szereplők részletezőbb vizsgálata előtt néhány mondat erejéig ki kell térnünk a már más jelzővel emlegetett „rohadt húszas évekre”, ami a regény alakjainak, vonatkozásainak, cselekményének időbeli és eszmei alapjául szolgál. E nélkül nem tudnánk a bevezetőben felvázolt módon értelmezni a szereplők/eszmék problematikáját, hiszen értelmüket, vagy éppenséggel értelmetlenségüket, annak a korszaknak a kontextusában nyerik el teljes mértékben, amelyre reflektálnak. Tekintsük tehát át néhány mondatban az 1920-as évek fő jellegzetességeit Angliában, a társadalmi struktúra, illetve a társadalmon belüli erőviszonyok átrendeződése, valamint a társadalmon belüli mozgások tükrében.

A háború az angol társadalom egyetlen rétege fölött sem múlt el nyomtalanul, s következményei hosszan elnyúló árnyékot vetettek az újonnan kezdődő életre... A hagyományos angol kasztrendszer lényegében érintetlen maradt ugyan, de módosulások következtek be a társadalmi struktúrában. A régi kiváltságos osztályok fiatal nemzedékének java elesett vagy megrokkant a háborúban, patinás jómódú családok elvesztették örököseiket, a magas adók miatt kénytelenek voltak eladni birtokaikat, műtárgyaikat, egyéb értékeiket amerikai, kanadai, vagy hazai újjazdagoknak... Ugyanekkor a leszerelt katonák, akiknek a kormány otthont és földet ígért, munka és kenyér nélkül maradtak. A gazdasági következmények talán mégis a középosztályt, közöttük az írókat, újságírókat, művészeket, különféle képzettségű diplomás értelmiségieket sújtották legerősebben...”

Ebből a társadalmi panorámából emeli ki Huxley az értelmiségieket, akik különböző nézetekkel, világlátással, estélyeken, szórakozó helyeken, könyvtárszobákban beszélgetve igyekeznek megmagyarázni a kialakult helyzetet, próbálnak perspektívát találni a jövőre és akár végleges megoldást az emberiség létproblémáira. H. Szász Anna Mária könyvében kifejti, hogy Huxley korábbi ál-entellektüel szereplőivel ellentétben a *Pont és ellenpont* figurái valódi értelmiségiek, akiknek jellemábrázolását „a tudat jelenségeinek – gondolatoknak, indulatoknak, érzelmeknek, hajlamoknak, hangulatoknak – feltárásán, vagy talán így mondhatnánk: tudományos pontossággal történő feltérképezésén” keresztül végzi el.

Huxleynál a lelki folyamatok a legmagasabb tudatosság szintjén regisztrálódnak. Akár az elbeszélő ad belső portrét valamelyik szereplőről, akár a szereplő maga végez önfelmérést, a lelki jelenségek szigorúan ok-okozati viszonyokba rendeződve, tökéletes racionalizáltságban kerülnek felszínre, úgy, ahogyan egy félelmesen éles intellektus képes meglátni a színre független jelenségek között a rejtett logikai összefüggést.

Ha H. Szász Anna Mária előbbi véleményét kibontjuk, és a karaktereknek ezt a precíz és alapos belső vizsgálódását a világra vetítjük, akkor véleményem szerint egyből beláthatjuk azt, amit én a regény olvasása során végig éreztem, vagyis hogy a felvonultatott karakterek helyesen látják meg a társadalomban felmerülő problémákat, a világukat érintő változásokat pontosan és tudatosan érzékelik. Előbbi gondolatomból pedig olyan következtetések származhatnak, melyek ellent mondanak Sükösd Mihály állításának, miszerint „a modern munkamegosztás tüneteiről, a termékbőség

kérdéséről, és az atomizálódás bajairól regényt mintázni képtelenség, ha az író kirekeszti azokat a színtereket, foglalkozásokat, életmódokat és viselkedésformákat, amelyek a munkamegosztást nyomatékosabban példázzák, mint a Huxley-regények könyvtárszobája és társalgója, a kacskaeszű entellektüelek írogató, festegető, aforizmákat fecsegő fura-világa.” Sükösdí Mihály azt, hogy Huxley szinte kizárólag entellektüel karaktereket vonultat fel művében, és a XX. század első felének valódi és képzelt bajait egyedül az értelmiség magatartásformáiban képes megjeleníteni, a regény fogyatékoságának tartja, a fentebb idézett részlet okán. Én viszont úgy gondolom, hogy a társadalmi problémák átfogó, komplex regisztrálódása és feltérképezése a regény világában nem történhet máshol, csak az értelmiségi közegben. Főképp egy olyan értelmiségi közegben, mely tudományos pontossággal méri fel önmagát is, korát is. Azok a problémák, melyek például az alsóbb osztályt érintik, az osztály képviselőinek élettapasztalatává lesznek, amit az osztályon belüli egyén csak közvetlen közélről, a problémán belülről érzékel. Míg az alsó társadalmi rétegben a réteget érintő problémák jellegzetességeinek megállapítása és a probléma érzékelése zajlik, addig az értelmiségi közegben a problémának átfogóan, összességében, globális viszonylataiban való artikulálódása és feltárása mehet végbe. Véleményem szerint ez lényegi különbség, mely teret engedhet a *Pont és ellenpont* karaktereinek ahhoz, hogy nyugodtan beszélgethessenek a könyvtárszobákban vagy az estélyeken és válaszokat alkothassanak a felmerült kérdésekre, vagy pusztán az életre vonatkozóan

Ezzel kanyarodjunk is vissza szereplőink társadalomhoz fűződő viszonyaihoz. A most következőkben azt igyekszem feltárni, hogy melyek azok az eszmék, amelyeket

szereplőink a társadalomról, az emberiségről, az életről vallanak, vagy a világ jövőképének tartanak. A karakterek eszméit, ideológiáit a saját normatívám szemszögéből értékeltem pozitív, vagy negatív töltetűnek. Ezek elnagyolt kategóriák, természetesen tovább lehetne árnyalni a műben megjelenő ideológiákat, kísérleteket, de ez mostani írásomnak nem célja. A mű megjelenése után a kritika első rosszallása azt nehezményezte, hogy Huxley „egyetlen fénysugarat sem bocsát be társadalmi panorámájának reménytelen sötétjébe.”

Negatív eszmeként értelmeztem a két szélsőséges ideológiát képviselő alakot, a fasiszta nézeteket valló Webleyt, aki politikai pozícióját, befolyását, megjelenését, formátumát kisztílú szerelmi ügyek alantas síkjára helyezi, és ezeket felhasználva igyekszik sikert aratni. Ő a kiváltságosok rétegének védelmét tekinti döntő fontosságúnak. A fasizmus ideológiáját a kiszolgáltatott, kizsákmányolt munkásság örömmel fogadta. A regény világában Webley nem sokra tartott figura, legalább is entellektüel körökben nem. Vele szemben áll a proletáröntudatú Illidge, az alsó rétegekből felkapaszkodott első generációs értelmiségi. Ő a kiváltságosok rétegének kritikáját testesíti meg. Gyűlöli az őt körülvevő gazdagokat, de vágyik arra, hogy elfogadják és saját kudarca az, hogy képtelen magát elfogadtatni, ez alkotja eszmevilágának gyökerét. De ezek a karakterek dolgozatom szempontjából kevésbé lényegesek. Sokkal fontosabbak az eszmei sík középpontjában álló alakok, Quarles-Rampion-Spandrell hármasa. Philip Quarles és Rampion szellemi ellenlábasai egymásnak, Spandrell pedig a két előbbi karakter által képviselt eszmék szintetizált tagadása. Rampion életimádó ideológiája a személy, az individuum szabadságát

hirdeti, az élet célja az élet élése, az embernek emberi módon kell élnie, a civilizáció csak ront ezen az emberi életmódon. Rampion ideológiáját pozitívnak éreztem, mert az élet megélésére és fontosságára figyelmeztet. Spandrell alakját a legkönnyebb talán az *Ördögök* Sztavroginjával bemutatni, hiszen a regényben meg is nevezik így, egy alkalommal. Spandrell tagadja a rampioni „életimádó” ideológiát, és a philipi intellektualitás-ideológiát is. Spandrell az életunt, kiábrándult, unatkozó nihilista. Mikor Webleyt megöli, a gyilkolás pillanatától valamiféle többletet vár, talán valami borzongatót, valamiféle megoldását az élete értelmetlenségére, olyasmit, ami új távlatokat nyit, de ez elmarad. Később saját megöletését tervezi meg és hajtja végre, mint utolsó legaljasabb cselekedetet, melyet elkövethet. Motiválhatatlan karakter, eszmevilága tagadás-alapú, a legnegatívabb figura. Külön figyelmet érdemel Philip, mint „Huxley szócsöve”, pontosabban Huxley önarcképe, regénybeli énje. Huxleyval való azonosítása nem okoz gondot a regényben. Egyrészt ő is író, másrészt (és ez fontosabb), a regény „cselekményét” és a diagenezist az ő feljegyzései szakítják meg. Ezekben a feljegyzésekben reflektál a regény szereplőire, saját magára, illetve információkkal szolgál az író műhelymunkáról is. Alakját „a hideg intellektualizmus, az érzelmi sivárság, az emberi kapcsolatszegénység, az egyéniséget képlékennyé formáló nyitottság mindenfajta szellemi behatás előtt” jellemzi. Ő az egyetlen szereplő, aki a párbeszédekből kibontakozó eszmék kölcsönhatásában képes saját elképzeléseinek objektívan elgondolkozni. Hajlik saját ideológiájának megváltoztatására. Belátja, hogy az ideák világánál előbbre való az élet és a valóság. Philip kísérletét - arra nézve, hogy megváltoztassa saját ideáit – megszakítja gyermeke halála. Abból az

aspektusból, hogy a szereplők képesek e változtatni magukon, a regény folytonos kudarcot ábrázol.

A társadalmi regény olvasatában Huxley kiábrándító képet fest az amúgy is zavaros korszakról, amikor a viktoriánus erkölcsök felbomlanak anélkül, hogy a társadalmi hierarchiában változás állna be, új társadalmi jelenségek bukkannak fel, de az emberek – bár a legkülönbélebb ideológiák nyomán fasiszták vagy proletárok, arisztokrata entellektüelek vagy racionális gondolkodók lesznek - mind csak eszmei síkon mozognak, és a nagy világégés utáni káosz, a kiábrándult, de a helyzetén valamiképpen változtatni akaró emberiséget egy újabb világégésbe sodorja majd (melynek, megjegyzem, a két, itt még csak csírájában megjelenő szélsőséges ideológia lesz a mozgatórugója); és csak az igazán lényeges kérdésekre nem marad idő. Én személy szerint nem hibáztatom Huxleyt azért, mert szereplői negatívak. A társadalom ugyanolyan negatív, romlott és kiábrándult, mint a karakterek maguk. Huxley világában szélsőségek működnek, a szélsőségek között feszültségek és ellentétek húzódnak.

Remélem, dolgozatom elérte célját és megvilágítja Huxley legösszetettebb regényének jellemábrázoló sajátosságait, megvilágítja a kontrapunktikus szerkesztésmód néhány jellegzetességét és megadja az elfogadható alapot a regény társadalmi szatíráként való olvasatához.

Irodalomjegyzék

Bahtyin, Mihail Mihajlovics 1976. *A szó esztétikája*. Gondolat Kiadó. Budapest. 32-33.

Báti László – Kristó-Nagy István (szerk.) 1970. *Az angol irodalom a húszadik században*. I. Gondolat Kiadó. Budapest

Birnbaum, Milton 1977. Politics and Character in Point Counterpoint. *Studies in the Novel*. North Texas State University. 468-487.

Bowen, Zack, 1977. Allusions to Musical Works in Point Counterpoint. *Studies in the Novel*. North Texas State University. 488-508.

H. Szász Anna Mária 1984. *Aldous Huxley világa*. Európa Könyvkiadó. Budapest.

Hamvas Béla 1930. Aldous Huxley és a véleményregény. *Nyugat*. 15.

Szentesi Zsolt 2005. *A műértelmezés alapfogalmai*. Líceum Kiadó. Eger.

<http://hu.wikipedia.org/wiki/Ellenpont>. Megtekintés dátuma: 2013. 03. 16. 14:17